

**Dragana B. Francišković**

dragana.franciskovic@magister.uns.ac.rs

(Učiteljski fakultet, Subotica)

# ČITANKA I METODOLOŠKO OBLIKOVANJE PROGRAMSKOG SADRŽAJA

## SAŽETAK

Metodološka oblikovanost je jedna od odlika koja čitanku čini specifičnom knjigom, različitom od stručne ili naučne knjige. Metodološka oblikovanost čitanke uključuje višeslojne pristupe, metode i postupke u organizovanju i interpretativnom pristupu književnom tekstu, a samo oblikovanje uslovljeno je specifičnošću književnog sadržaja, recepcijskim i kognitivnim mogućnostima učenika, kao i obrazovno-vaspitnim sadržajem zadataka i ciljeva. U radu razmatramo organizaciju nastavnog sadržaja na primeru odlomka iz dela Život i priključenija Dositeja Obradovića u sedmom razredu osnovne škole. Budući da čitanka obuhvata tekstove različite sadržine, i pristup se prilagođava sadržaju. Čitanka uključuje bogatu skalu metoda, postupaka i sredstava u funkciji metodičkog i pedagoškog oblikovanja. Karakter i raspon metodičkih sredstava uslovljen je psihološko-saznajnim činiocima, zadacima i ciljevima obrazovno-vaspitnih procesa.

**KLJUČNE REČI:** Čitanka, programski sadržaj, metodološko oblikovanje.

## Uvod

Čitanka je temeljna knjiga za književno obrazovanje i vaspitanje, koja donosi različite tekstove izabrane po određenim kriterijumima. Služi kao udžbenik koji se koristi u nastavnom procesu. Ona svojom koncepcijom, sadržinom kao i likovnim prilozima, treba da omogućava nastavniku i učenicima da postupno, po utvrđenom redu, planski i sistematski upoznaju svet književnosti, da vaspitava književni ukus učenika i razvija njihove sposobnosti. To je udžbenik koji uvodi učenike u svet književnosti i približava ih pisanoj reči. Čitanka ostvaruje ciljeve i zadatke predviđene nastavnim programom. Na primeren način transponuje dostignuća nauke u odgovarajuće metodičke sisteme i postupke. Sadržaj koji se nađe u čitanci oblikuje se prema posebnoj metodologiji.

Metodika nastave književnosti primarno je zainteresovana za koncepciju, načela izrade, strukturu, postupke oblikovanja i modalitete praktične primene čitanke kao udžbenika, priručnika i ostalih tekstualnih metodičkih izvora, jer su oni u nastavnom procesu još uvek osnovna i nezamenjiva osnova za rad. Udžbenici i drugi metodički tekstualni izvori su i praktičan rezultat primenjene metodičke teorije – udžbenik treba da je pod permanentnom pažnjom metodičara, a njegovo funkcionisanje u nastavi izvor podsticaja za istraživanje, proveravanje i usavršavanje teorijskih dostignuća. Čitanka već odavno ne predstavlja izbor tekstova na osnovu nastavnog programa. Ona je metodičko delo kojem se pristupa kao istraživačkom projektu – od metodološke osnove, proveravanja metodičkih instrumenata u praksi do naučnog oblikovanja izvora znanja koji, osim sadržaja znanja, uključuje i put kojim se do tog znanja dolazi.

## Metodološko oblikovanje

Metodološka oblikovanost je jedna od odlika koja čitanku čini specifičnom knjigom, različitom od stručne ili naučne knjige. Metodološka oblikovanost čitanke uključuje višeslojne pristupe, metode i postupke u organizovanju i interpretativnom pristupu književnom tekstu, a samo oblikovanje uslovljeno je specifičnošću književnog sadržaja, recepcijskim i kognitivnim mogućnostima učenika, kao i obrazovno-vaspitnim sadržajem zadataka i ciljeva. Priro-

da književnog sadržaja određuje sistem pristupa. Budući da čitanka obuhvata tekstove različite sadržine, i pristup se prilagođava sadržaju. Čitanka uključuje bogatu skalu metoda, postupaka i sredstava u funkciji metodičkog i pedagoškog oblikovanja. Karakter i raspon metodičkih sredstava uslovljen je psihološko-saznajnim činiocima, zadacima i ciljevima obrazovno-vaspitnih procesa. Programski sadržaj, propisan nastavnim programom, autor transponuje u udžbenik bazirajući ovaj proces na teoriji didaktičkog prenosa i teoriji udžbenika. Načela teorije didaktičkog prenosa su:

- načelo primerenosti doživljajno-saznajnim mogućnostima učenika određenog uzrasta
- vaspitno načelo
- načelo obrazovne opravdanosti
- načelo didaktičko-metodičke oblikovanosti (Rosandić 2005: 161).

Specifičnost čitanke kao udžbenika je da se u njoj nalazi samo deo gradiva predviđenog za izučavanje u određenom razredu. U čitankama za osnovnu školu nalazi se onaj deo gradiva koji se čita i obrađuje u školi, a čine ga dela koje karakteriše kraća forma ili odlomci iz obimnijih dela. Dela većeg obima čitaju se kod kuće. Tekstovi se grupišu u tematske krugove, a izučavaju se kao celovite literarne tvorevine (i kad je književni odlomak u pitanju).

Poslednjih decenija u metodičkoj nauci vrlo je aktuelno i diskutabilno pitanje o izboru odlomka u čitankama za osnovnu školu. Književni odlomak javlja se u čitanci kao svojevrсна neophodnost bez koje se delo ne može celovito sagledati.

Književni odlomci zastupljeni su u većoj meri u čitankama za više razrede. U čitankama za niže razrede uglavnom se nalaze tekstovi koji imaju kraću formu, i prenose se u celini. Metodičko-didaktička aparatura koja prati književni odlomak u čitankama za osnovnu školu ne razlikuje se od aparature koja prati ostale vrste književnih tekstova, izuzev po tekstu lokalizacije, koji se, najčešće, nalazi ispod naslova, a ispred književnog odlomka. Uz tekstove se nalaze podaci o piscima. Nakon teksta nalaze se pitanja koja učenike podstiču na analitičko-sintetičko sagledavanje teksta. Ova pitanja najčešće su smernice moguće analize, ali neophodna je aktivnost nastavnika da

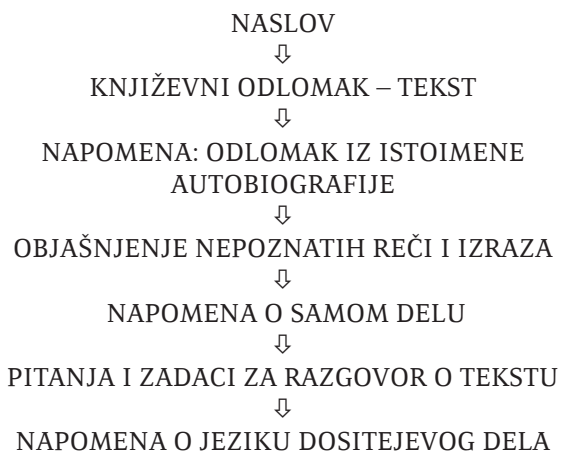
bi analiza bila sveobuhvatna i kvalitetna. Na ovom uzrastu, književnoteorijski i funkcionalni pojmovi izučavaju se u funkciji analize teksta.

### Metodološko oblikovanje – primer iz prakse

Kao primer za metodološko oblikovanje nastavnog sadržaja navodimo odlomak iz autobiografije Dositeja Obradovića *Život i priklučenija* iz *Čitanke za sedmi razred osnovne škole*.<sup>1)</sup>

Primer: književni odlomak iz autobiografije *Život i priklučenija* Dositeja Obradovića

#### Schema organizacije nastavnog sadržaja



Schema organizacije polazi od naslova odlomka (*Život i priklučenija*). Za razliku od prethodnih izdanja (Lukić 2002) u kojima je odlomak imao sopstveni naslov (*Prve nauke*), autor se opredelio za naslov dela iz kojeg potiče odlomak. Pored teksta nalazi se portret Dositeja Obradovića slikara Arsenija Todorovića. Ime pisca nalazi se nakon teksta, a ne iznad ili ispred naslova dela.

Tekst lokalizacije nalazi se u odeljku nakon teksta, nije vidno istaknut i nalazi se zajedno sa pitanjima koja služe za analizu dela. Tekst lokalizacije u ovom primeru je sledeći: “*Život i priklučenija* je autobiografija Dositeja Obradovića, jednog od najvećih srpskih književnika

iz 18. veka. U duhu tada preovlađujućih ideja o vaspitanju mladih i prosvetivanju naroda, pišući svoju autobiografiju, Dositej Obradović iznosi svoja iskustva i želi da doprinese da se takve evropske ideje ostvare i u srpskom narodu”.

Lokalizovati jedan tekst znači „dovesti ga u vezu sa celinom iz koje je uzet” (Dimitrijević 1972: 33). Da bi učenik mogao da percipira tekst, u celini i pojedinostima, što je i cilj književne analize, učenik treba da zna mesto određenog teksta u okviru njegove celine, u kontekstu, da zna šta je ono što prethodi, ali i šta sledi nakon odlomka koji analizira – neophodno je, dakle, da se uspostavi logička i prirodna veza.

U metodičkoj literaturi obrađeno je pitanje kako lokalizovati tekst. Lokalizacija teksta je kompleksan postupak i veoma važan segment svake interpretacije književnog odlomka. Ono je utoliko složenije ukoliko su pisac i njegovo delo životno i umetnički kompleksniji. Prvo pitanje koje se postavlja jeste da li treba lokalizovati svaki tekst. U vezi s tim, Radmilo Dimitrijević vrši podelu na tzv.

- nezavisne ili samostalne tekstove i
- zavisne tekstove (Ibid.)

Nezavisni tekstovi su oni koji nisu izdvojeni iz veće celine (to su celoviti tekstovi: kraća pripovetka, crtica, novela, pesma). Zavisni tekstovi su odabrani odlomci izdvojeni iz veće celine (romana, novele, drame).

Zavisne tekstove neophodno je vratiti u književnu celinu iz koje su uzeti. Ponekad je potrebno izvršiti dvostruko lokalizovanje teksta. Epizoda ili scena smešta se u kontekst dela, tj. posmatra se kao deo veće celine. Zavisno od strukture dela lokalizacija se ostvaruje na više nivoa. Epizoda se lokalizuje u poglavlje, poglavlje u širu kompozicijsku celinu-deo romana, roman u piščev opus. Lokalizacija se može ostvariti u još širim okvirima. Nezavisni tekstovi drugačije se lokalizuju nego zavisni. Ovde je taj postupak daleko raznovrsniji i uglavnom se svodi na neophodna objašnjenja. Lokalizovanje u ovom slučaju može da daje podatke o nastanku dela, periodu nastanka, o pobudama, ciljevima, namerama, hronološkim i bibliografskim podacima. Koji će se podaci koristiti zavisi od prirode teksta, a često i od okolnosti i vremena u kome se taj posao vrši. Ova lokalizacija može se sprovesti u različitim fazama časa. Može se realizovati nakon čitanja i provere doživljaja kad započne interpretacija teksta. Ona

1) Andrić, M (2009). Čitanka za sedmi razred osnovne škole. Beograd: Zavod za udžbenike. 206–207.

može da se uklopi u različite tipove interpretacije (interpretacija tematsko-idejnog sloja, interpretacija likova, strukture, jezika, stila).

Svako književno delo je suštinski deo određenog kompleksa, bilo da je u pitanju autorski, istorijski, društveni, jezički ili stilski kompleks. Odlomcima u udžbenicima treba da prethodi lokalizacija u obliku sažete informacije o razvoju fabularnog toka. Odlomke u čitankama treba lokalizovanjem „vratiti” u celinu kojoj pripadaju, tj. u odgovarajuće književno delo. Lokalizacija teksta treba da sadrži tematsku osnovu dela u celini i pregled radnje do epizode koja je prezentovana u udžbeniku. Tekst lokalizacije, takođe, treba da sadrži osnovnu informaciju o problemu koji se postavlja u središte dela. Prati razvoj radnje, imenuje likove, određuje im mesto u strukturi dela (glavni i sporedni lik), uspostavlja psihološki kontekst u kojem se odigrava prikazana situacija. Lokalizacija ima informativnu i motivacionu ulogu, tj. obaveštava učenika o podacima bez kojih ne može ući u *prostor dela* i motiviše ga za taj ulazak.

Sledi tekst odlomka, a ispod njega se nalazi podatak o tome iz kog književnog dela potiče ovaj odlomak. Književno-umetnički tekst je glavni izvor književnog vaspitanja i obrazovanja. On je temeljni sadržaj čitanke i udžbenika iz književnosti. Metodika je utvrdila kriterijume prema kojima se književni tekst odabira u čitanku ili udžbenik i kako se metodički oblikuje. Izbor književno-umetničkih tekstova u čitanci za osnovnu školu temelji se na sledećim kriterijumima:

- psihološkom
- gnoseološkom
- estetskom
- etičkom
- idejnom
- nacionalnom

Osim ovih kriterijuma, pri izboru književno-umetničkog teksta u srednjoškolskom udžbeniku iz književnosti, afirmisan je kriterijum reprezentativnosti (antologijski kriterijum).

Nakon teksta sledi objašnjenje nepoznatih reči i izraza.

Autori čitanke mogli bi da objašnjavaju reči u margini pored teksta, a kao još jedan vid objašnjenja mogu se

naći ilustracije određenih pojmova, estetski prihvatljive i privlačne za učenike. Nepoznate reči otežavaju recepciju teksta, a kao objašnjenje, na samom kraju metodičke aparature uz ovaj tekst, nalazi se sledeće objašnjenje Dositejevog književnog jezika: „Dositej Obradović je pisao slavenosrpskim jezikom, koji je blizaka narodnom, a nastao je mešanjem ruskocrkvenog jezika i jezika građanske obrazovane klase u današnjoj Vojvodini, a tada Južnoj Ugarskoj. Mađa u jeziku Dositeja Obradovića ima navedenih književnih jezika iz naše prošlosti, grčkih, latinskih, turskih reči, vojvođanskih dijalektizama, njegov jezik je ipak bio blizak jeziku običnog naroda, a njegova dela pristupačna čitaocima, kojima su i bila namenjena”.

Autor daje objašnjenje za sledeće reči i izraze:

*slučiti se* – desiti se; *zlopolučan* – zlosrećan; *visokoumije* – uobraženost, gordost; *obraz* – lik; *priklad* – obrazac ponašanja, primer za ugledanje; *vnimanije* – pažnja, *pritravnost* – dvoličnost, neiskrenost; *vseгда* – uvek; *licemerije* – dvoličnost, pritravnost; *prelestan* – zavodljiv, zamamljiv; *priključenje* – događaj, doživljaj.

Smatramo da je neophodno objasniti i: *ne hoteći*, *črez*, *rasuždenije*, *lažljivobasnovitih*, *nastavljenija*.

U metodičkoj aparaturi ovoga teksta analiza teksta ne postoji kao poseban deo, pitanja i zadaci nalaze se u delu sa lokalizacijom i objašnjenjem o jeziku Dositejevog dela. Pitanja i zadaci podstiču učenike da uoče osnovne elemente teksta, da ih analiziraju, upoređuju, povezuju i ona su različitog karaktera (percepcijskog tipa, analitičko-sintetičkog, klasifikacijskog). Aktivnosti za razumevanje teksta afirmišu se različitim postupcima. Razumevanje literarne pojave bazira se na njenom uočavanju. Pitanja i zadaci koji se nalaze u čitanci podstiču učenike da uočavaju, raščlanjuju, porede, razvrstavaju pojave u književnom tekstu. Pitanja za proveravanje recepcije učenika jesu važan faktor za ostvarivanje obrazovnih, vaspitnih i funkcionalnih zadataka pri radu na književnom tekstu. Npr. problemska pitanja deluju motivacijski jer omogućavaju lakšu recepciju i brže uključivanje učenika u kvalitetnu interpretaciju. Posebno su podsticajna divergentna pitanja jer se baziraju na pluralitetu odgovora, za razliku od konvergentnih pitanja. Posebno podsticajna pitanja su ona koja imaju istraživački karakter. Ona se najčešće formulišu na osnovu sledećih imperativa: upo-

redi, navedi, obrazloži, opiši, dokaži tvrdnju, istraži. Viši nivo tumačenja postiže se zadacima koji navode na uočavanje problemskih situacija, formulisanje problema i definisanje stvaralačkih hipoteza.

Svaka vrsta teksta podrazumeva drugačiju recepciju. Ulaženje u svet znakova književnog dela, dug je i složen proces. Proučavanje teksta danas je, zahvaljujući sredstvima masovnih komunikacija, imperativ vremena u kome živimo. Sve je više pisanih informacija, koje zahtevaju čitanje, proučavanje, zauzimanje stava, tematskim i idejnim slojevima i porukama teksta. Današnje čitanke imaju izrazitu grafičku i estetsku opremu, što je element koji privlači učenike. To je važno, ali još nije odlučujuće za njihovu recepciju. Važnija od toga je didaktičko-metodička aparatura kao osnov recepcije. Ona je snažno motivaciono sredstvo.

U Čitanci se nalaze dve vrste tekstova: umetnički (primarni) i književnonaučni i stručni tekstovi (sekundarni). Sekundarni tekstovi su u funkciji tumačenja primarnih. U drugu grupu tekstova spadaju i oni kojima autori čitanki didaktičko-metodički oblikuju čitanku u udžbenik. „U takve tekstove spadaju lokalizacije umetničkog teksta, podaci o piscu značajni za tumačenje teksta, vezni tekstovi; zatim, to mogu biti transformacije književnog teksta u likovnu, muzičku i scensku umetnost i, najzad, to je tekst koji je najoperativniji deo didaktičko-metodičke aparature: pitanja, zadaci, podsticaji, tumačenja književnoteorijskih pojmova, opštih nepoznatih pojmova i reči” (Ilić 1997: 111).

Vežbe i zadaci su usmereni na posmatranja, merenja, zapažanja, zapisivanja. Kvalitetno razumevanje i tumačenje književnog dela omogućavaju sledeći tipovi pitanja i zadataka:

- pitanja i zadaci percepcijskog tipa
- pitanja i zadaci analitičko-sintetičkog tipa
- pitanja i zadaci klasifikacijskog tipa (Rosandić 1986: 305)

Objašnjenja i komentari odnose se na tekstovne ili vanktekstovne elemente. Prema sadržaju objašnjenja i komentari mogu biti:

- književnoteorijski
- književnoistorijski
- lingvistički

- stilistički
- sociološki
- psihološki
- filozofski
- kulturološki itd.

Pored tekstovnih sredstava, u Čitanci se nalaze i grafička sredstva (sheme, tablice, crteži, ilustracije, fotografije), vizuelna i auditivna sredstva (npr. zvučna čitanka) kojima se pospešuje razumevanje i tumačenje teksta.

Podaci o piscu ne nalaze se uz tekst, nego na kraju udžbenika, na str. 252. Ovo nije naznačeno uz sam tekst, mada nakon upoznavanja sa udžbenikom na početnim časovima, učenici usvajaju ovu koncepciju udžbenika. Korpus podataka je primeren uzrastu učenika: upoznaju se sa složenijim podacima vezanim za, pre svega, književni rad Dositeja Obradovića.

OBRADOVIĆ, DOSITEJ (1739–1811) – pisao stihove, prozu, prevodio. Bio pod snažnim uticajem ideja evropskog prosvetiteljstva. Neumorni putnik, koji je voleo da što više vidi, pročita i nauči. Bio je prvi ministar prosvete u Karađorđevoj Srbiji, slušalac mnogih evropskih univerziteta, predavač, političar i diplomata. Najpoznatije delo je *Život i priključenja*, a potom *Pismo Hralampiju*, *Sovjeti zdravago razuma*, *Basne*, *Etika* i dr.

Tehničko rešenje Čitanke trebalo bi da omogući da se ovakvi tekstovi, učenicima teže razumljivi, približe raznovrsnim, kreativnim metodičkim postupcima. Konkretno, kod ovog odlomka potrebno je osavremeniti fazu *lokalizacije i objašnjenja nepoznatih reči*. Za lokalizaciju je potrebno uvesti audio-vizuelna sredstva (odlomci iz serija, dokumentarnih filmova o Dositejevom životu i radu; napraviti interaktivni softver o životu i radu ili npr. putovanjima Dositeja Obradovića). Da bismo približili dragocene poruke Dositejevog dela učenicima, neophodan je promišljen pristup metodičkim radnjama pre čitanja teksta, što se posebno odnosi na objašnjenje nepoznatih reči i približavanje jezika dela današnjem učeniku. Kao što smo već naveli, reči treba objašnjavati u margini uz tekst, uz pomoć ilustracija (gde je to moguće). Poželjno je da se reči objasne pre čitanja teksta, kako ovaj sloj teksta ne bi remetio recepciju važnih poruka Dositejevog dela.



## Zaključak

U nastavnoj interpretaciji književno-umetničkog teksta osnovni zadatak je da učenik doživi delo kao umetničku tvorevinu i shvati smisao i funkciju njegovih konstitutivnih elemenata (fabula, likovi, tema, jezičko-stilska obeležja i dr.). Interpretacija književnog dela treba da se bazira na prirodnom i postupnom uvođenju u doživljavanje i shvatanje estetsko-etičkih vrednosti umetničkog dela, kao i na zapažanju elemenata karakterističnih za određenu umetničku tvorevinu. Jedan od osnovnih problema u savremenoj nastavi književnosti je kako određeno književno delo približiti učenicima tako da ga oni percipiraju kao aktuelno i zanimljivo, njima blisko i korisno. Sadašnje stanje nastavnog procesa ukazuje na nedovoljnu efikasnost nastave u odnosu na ciljeve i zadatke koji su projektovani kao krajnji rezultat. Sa stanovišta nastave književnosti taj problem se ispoljava kao nedovoljna usvojenost književnih nastavnih sadržaja, kao i mala sposobnost za nastavno tumačenje književnih tekstova i njihovo razumevanje. Jedno od ključnih pitanja je i kako da učenici savladaju preobimne nastavne sadržaje, da steknu odgovarajuća znanja i ista primenjuju u svom budućem radu. U nastavi književnosti inovacije i rešenja kreću se u dva pravca. Prvi podrazumeva konstantno preispitivanje nastavnih sadržaja – pre svega, obimnosti i primerenosti književnih tekstova, dok se u drugom pravcu iznalaze

## LITERATURA

- Ilić, P. (1997). *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*. Novi Sad: Prometej.
- Rosandić, D. (1986). *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rosandić, D. (2005). *Metodika književnog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga
- Petrovački, Lj. (2003). Udžbenik i motivacija učenika za čitanje i tumačenje književnog dela. *Književnost i jezik 1–3*. Beograd.
- Petrovački, Lj. (2006). Čitanka, mozaik staza, lica, predela. *Susret kultura*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Velmar Janković, S. (1995). *Dorćol*. Beograd: Studio Mono.
- *Sabrana dela Dositeja Obradovića I–VI* (2008). Beograd: Zadužbina Dositej Obradović (priredila Mirjana D. Stefanović).
- Dimitrijević, R. (1972). *Problemi nastave književnosti i maternjeg jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

metodički postupci koji će pratiti brojne novine metodologije proučavanja i metodološke organizacije književnih tekstova. Savremene nastavne tendencije insistiraju na intenzivnoj interakciji na relaciji učenik-udžbenik, pa učenik „dekodira” udžbenik, bez preterane pomoći učitelja, nastavnika, ulazi u njegovu suštinu, klasifikuje činjenice, gradivu pristupa na uvek nov način. Danas se afirmiše produktivno sticanje znanja zasnovano na učeničkoj recepciji. Nijedan udžbenik ne bi trebalo da je bezličan, kod učenika treba da podstiče radoznalost i želju da ga prihvate i tako uče iz njega. Udžbenik bi trebalo da svojom strukturom i načinom prezentiranja motiviše učenike za dalje korišćenje i učenje.

Dragana B. Francišković

## READER PROGRAM DESIGN AND METHODOLOGY CONTENT

### Summary

The methodological design of the one of the features that makes the reader a specific book, other than professional or scientific book. The methodological design of the reader includes multi-layer approaches, methods and procedures in organizing and interpretive approach to a literary text, and only conditioned by the specificity of the formation of the literary content, reception and cognitive abilities of students and the educational content of tasks and goals. The nature of the literary content determines the system approach. As the reader a variety of content including articles, and access to content is adjusted. Reader includes a rich gamut of methods, procedures and resources in the function of methodological and pedagogical design. The nature and range of methodological resources is conditioned by the psychological – cognitive factors, tasks and goals of education – the educational process.

**Key words:** Reader, programming, design methodology.